

TATARİSTAN

(trc. Mehmet Süreyya Er), İstanbul 2000; *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Tatar Edebiyatı*, Ankara 2001, XIX, 15-180; *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 2001, VI, 6-48; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, İstanbul 2002, s. 31-111; İskender Gilyazov, "XI-XVIII. Yüzyıllarda Çarlık Rusyası'nda İdil-Ural Tatarları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XVIII, 408-414; R. Muhametşin, *Tatar i islam v XX veke*, Kazan 2003, s. 31-64; *İslam v sovetskom i postsovetskom prostranstve*, Kazan 2004, s. 47-66; "Rusya'da Neşriyat-ı İslamiye", *Tercüman*, sy. 3, Bahçesaray 22 Ocak 1900, s. 17-18; "Müslüman Basmahaneleri", a.e., s. 18; Rızaeddin Fahreddin, "Mektep ve Şakirlerimiz", *Vakit*, sy. 21, Orenburg 3 Mayıs 1906, s. 2-3; Yusuf Akçura, "Rusya'da Sakin Türklerin Hayât-ı Medeniyye, Fikriyye ve Siyasiyelerine Dair", *SM*, sy. 39 (1325), s. 201-204; Kazanlı Ayaz [Ayaz İshakî], "Rusya Müslümanları", a.e., sy. 53 (1325), s. 14-16; Abdürreşid İbrahim, "Die wiedergeburt der turko tatarischen Völker Russlands", *NO*, I (1917), s. 408-410; Akdes Nimet Kurat, "Rusya Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *DTCFD*, XXIV/3-4 (1969), s. 129-146; "Ne osuşçetvlyal politiku parti v otneşenii religii", *Gasırlar Avazı*, I/2, Kazan 1996, s. 284-285; İ. K. Zagidullin, "Meçet v religioznoy i sotsialnoy jizni tatarskoy derevni Volgo-Uralya v kontse XVIII-naçala XX veke", *Traditsionnaya kultura*, sy. 4 (20), Kazan 2005, s. 43-49; "Tatarstan Respublikası", *Tatar Entsiklopediya Süzlege*, Kazan 2002, s. 613-627.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

TATARLAR

Moğol ve Türk topluluklarına verilen genel ad.

Aslında bir Moğol ulusu olan Tatarlar'ın adına Orhon yazıtlarında rastlanır. Çinliler, Cengiz Han'dan önce Moğolca konuşan toplulukları ayırmadan hepsine Tatar adını vermişti. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, hatta bazan Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere Tatar denilmiştir. Bugün Tatar kelimesi bir Türk boyunun adıdır ve genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımlılar için kullanılır. Kültigin ve Bilge Kağan kitâbelerinde Bumin Kağan'ın cenaze törenine temsilci gönderen oymaklar içinde adı geçen Otuz Tatar, yine kitâbelerde Bilge Kağan'ın ve Kültigin'in babası Kutlug Şad, Göktürk Devleti'ni yeniden kurmaya çalıştığında düşman olarak geçen oymaklar arasında da zikredilir. Bilge Kağan zamanında Tokuz Tatarlar'a ait bilgilere rastlanır. Bunlar Tula ırmağının doğusunda bulunan topraklarda yaşıyordu. Bilge Kağan beş defa Oğuzlar'la savaştıktan sonra yeniden üzerlerine yürümüşü ve Oğuzlar, Tokuz Tatarlar'la birlikte 716 yazında Agu'da onun karşısına çık-

mışlarsa da vuku bulan iki şiddetli savaşta bozguna uğramışlardı. Uygurlar'ın ikinci hükümdarı Teñride Bolmış İl İtmış Bilge Kağan zamanında (747-759) Oğuzlar bazan tek başlarına, bazan Tokuz Tatarlar'la birlikte isyan çıkarmışlarsa da yenilmişler ve sonunda Uygur hükümdarına yeniden itaat etmişlerdi.

Çinliler, Moğolca konuşan ulusların hepsine Ta-ta (Tatar) dedikleri gibi bu toplulukları Ak Tatarlar, Kara Tatarlar ve Yabani Tatarlar diye üç gruba ayırmışlardı. Bu ayırım onların medenî seviyelerine göre yapılmıştı. Meselâ Çin Seddi yakınında yaşayan Ak Tatarlar, Tatarlar'ın en uygarı sayılıyordu. Bunların arasındaki Öngütler'in başında Cengiz Han zamanında Alakuş Tegin vardı. Kara Tatarlar ise göçebe hayatı yaşayan, doğudan batıya doğru asıl Tatarlar, Mongollar (Men-ku-Ta-ta), Kereyit (Esmer), Naymanlar (Sekiz) gibi uluslardı. Yabani Tatarlar, Baykal'ın (Tenggis) ötesinde avcılıkla uğraşan oymaklardı. Moğolca konuşan topluluklar arasında sadece doğuda Çin sınırında yaşayan bir ulusun adı Tatar'dı. Bunlar Buyur nor (Buyur gölü) çevresinde oturuyordu ve altı oymaktan oluşmuştu. En itibarlı Tutuklayut oymağı olup onu Alçı, Çağan (Çağan / beyaz) ve Küin oymakları takip ediyordu. Fakat XII. yüzyılın ikinci yarısında eski güçlerini kaybetmişlerdi. Bunların Çin'e yağma akınlarında buldukları bilinmektedir. Hatta Moğollar'ın hükümdarı Ambahay Hahan bazı Tatar başbuğlarını yakalayıp Altan Han'a (Çin imparatoru) teslim etmişti. Bu olay Moğollar'la Tatarlar arasında derin bir düşmanlığa yol açtı. Moğollar'dan Hutula Han, Tatarlar'a karşı bir intikam seferi tertip etti. Moğol soylularından Yesügey Bahadır bu sefer esnasında Tatar beylerinden Timuçin'i esir aldı. Esirle birlikte evine geldiğinde yeni doğan oğluna gelenek üzerine esirin adını verdi. Yine Moğol kaynaklarına göre Yesügey Bahadır, Tatarlar tarafından zehirlendi. Ardından Cengiz Han it yılında (1202) Tatarlar'ı Dalan Nemürgeş'te ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu sebeple Cengiz Han ve haleflerinin kumandanları arasında Tatar asıllılar çok az olup bunlar daha ziyade İlhanlılar'ın hizmetinde bulunuyordu. Ancak genellikle her yerde Moğollar'a Tatar denilmeye devam edilmişti; Moğollar ise kendilerine Tatar adı verilmesinden hoşlanmıyorlardı.

IV. (X.) yüzyıla ait İslâm coğrafya eserlerinde Tatar adına nâdiren rastlanır. 372'de (982-83) yazılan *Hudûdü'l-âlem*'de Tatarlar'ın Dokuz Oğuzlar (Toguz Guz) yani Uygurlar'la aynı soydan geldiği zikredi-

li. Bu husus Tatarlar'dan bazı toplulukların Uygurlar'ın idaresinde bulunmasıyla ilgilidir. Gerdzî, IV. (X.) yüzyıl coğrafyacılarından Ceyhânî'ye dayanarak Türk ellerinden Kimekler'den bir boyun Tatar asıllı olduğunu yazar. Bu da muhtemelen Tatarlar'dan bir kolun Kimekler'e katılmasından ileri gelmiştir. V. (XI.) yüzyıldaki eserlerde Tatarlar hakkında biraz daha fazla bilgi verilir. Cürcân Meliki Keykâvus b. İskender, *Ķâbûsnâme* adlı eserinde Tatarlar'ın Türkler arasında zahmet ve meşakkate en fazla katlanan kavim olduğunu yazar. Yine ona göre bunlardan en yiğit ve bahadır olanı Kay kavmidir. Aynı yüzyılda Kâşgarlı Mahmud, Tatarlar'ı Türk kavimleri arasında zikreder ve haritasında yurtlarının bulunduğu yeri gösterir. Tatarlar'ın Türkçe'yi bilmekle beraber Kay, Yabaku ve Basmlar gibi ayrı bir dilleri olduğunu söyler. Fahreddin Mübârek Şah'ın 1206 yılında tamamlanan eserindeki Türk kavimleri listesinde Tatar ismi yer aldığı gibi Kara Tatar adına da rastlanır. Gazneli ve Selçuklu devri şairlerinin şiirlerinde de Tatar adı görülür. Moğollar'dan bahseden Farsça eserlerde Moğollar hakkında Moğol ve Tatar, Arapça kaynaklarda ise genellikle Tatar (التتار، التتار) ismi geçer; çok nâdir olarak Moğol (المغول، المغول) adı kullanılır (Zehebî, s. 60; İbn Kesîr, XIII, 218, 221, 239, 269; XIV, 8; İbn Tağrıberdî, VII, 47, 49). Memlük tarihçileri, devletlerinin başlıca düşmanı olan İlhanlılar'a Tatar dedikleri gibi Timur için de aynı adı kullanırlar ve Moğollar'ı Memlük Türkleri'nin akrabaları sayarlar. Memlük sultanlarından Kit Buğa'nın (1294-1297) Tatarlar'dan biri olduğu bilinmektedir. Sâlâr Kavsun gibi Moğol asıllı emîrler yüksek mevkilerde bulunmuştur. Yine Moğol asıllı bir emîr olan Seyfeddin Aruktay, Sultan el-Melikü'n-Nâsır tarafından Türkler'in sahip olduğu bütün meziyetleri şahsında toplamış bir emîr diye tanıtılmıştır.

İslâm kaynaklarında Tatar ifadesi daha ziyade Moğollar için kullanılır. Moğollar'ın Cengiz Han döneminden itibaren batıya doğru yayılıp İslâm topraklarını istilâ ve tahrip etmeleri, 656 (1258) yılında Bağdat'a girerek Abbâsî hilâfetine son vermeleri ve 658'de (1260) Memlükler'in zafereyle sonuçlanan Aynicâlût Savaşı'yla durdurulmaları hadiseleri kaynaklarda önemli yer tutar. Bu arada Hz. Peygamber'e atfedilen Türkler'le ilgili bazı hadisler Moğollar'la ilişkili biçimde yorumlanır. İzzeddin İbnü'l-Esir, Moğollar'ın İslâm topraklarını işgali hususunu müslümanlar açısından çok ağır ve acı bulduğundan uzun süre

yazmamakta direndiğini, ancak tarihî bir vâkıa olarak zikretmek zorunda kaldığını söyler (*el-Kâmil*, XII, 358-361). Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, Tatarlar'ı altıncı iklimin doğusunda oturan Türkler'den bir kavim diye niteler. Ona göre Tatarlar katı kalpli, sert mizaçlı ve zorluklara karşı dayanıklı olup kan dökmeyi severler. Tatarlar'ın ortaya çıkarak İslâm topraklarını istilâ edecekleri Resûlullah tarafından haber verilmiştir. Diğer Türkler'den ayrı bir dilleri ve alfabeleri vardır (*Âşârü'l-bilâd*, s. 581). Eyyûbî tarihçisi İbn Vâsıl, Moğollar'ın İslâm topraklarını istilâsı sırasında çok sayıda müslümanın katledildiğini veya esir alındığını zikreder (*Müferricü'l-kürûb*, IV, 34). İbn Battûta, Buhara'dan bahsederken şehrin lânetle andığı Cengiz Han tarafından tahrip edildiğini ve halen harap ve perişan olduğunu yazar (*er-Rihle*, III, 17). Semerkant'tan söz ederken buranın İslâm orduları tarafından fethi sırasında şehid düşen sahâbî Kusam b. Abbas'ın kabrinin Semerkantlılar tarafından ziyaret edildiğini belirtir ve Tatarlar'ın Semerkant'a geldiklerinde adaklar adayıp türbeye ve ziyaretçilere harcanmak üzere sığır, koyun ve para bağışladıklarını söyler (*a.g.e.*, III, 37). İbn Battûta, Delhi Sultanı Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Melik Gazi unvanını almasıyla ilgili olarak Mültan Camii hünkâr mahfilinde şöyle bir yazının bulunduğunu kaydeder: "Ben yirmi dokuz defa Tatarlar'la savaştım; onları yenilgiye uğrattım ve Melik Gazi unvanını aldım ..." (*a.g.e.*, III, 139). Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, 643 (1245) yılı olaylarını anlatırken yine lânetle andığı Moğollar'la halife ordusunun bu yıl karşı karşıya geldiğini, müslümanların Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak darmadağın ettiğini yazar. Bu zafere rağmen halife ordusunun Hz. Peygamber'in, "Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın" hadisi doğrultusunda (Ebû Dâvûd, "Melâhim", 8; Nesâî, "Cihâd", 42) Moğollar'ı takip etmediğini, aynı zamanda onların savaş hilelerine kurban gitmekten çekindiğini zikreder (*el-Bidâye*, XIII, 168). Moğollar'ın Bağdat'ı işgali sırasında çoluk çocuk, genç yaşlı, kadın erkek ayırımı yapmadan halkı korkunç bir katliama tâbi tuttuklarını belirten İbn Kesîr, Moğol askerlerini imansız, acımasız ve zalim diye niteler, Hülâgû'yu da lânetle anar (*a.g.e.*, XIII, 200-201). Öte yandan İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Atâ Melik Cüveynî, Moğollar'ın zulüm, katliam ve tahribatından bahsetmekle birlikte onlar hakkında diğer müslüman tarihçilerden farklı ve olumlu bir yaklaşım sergiler. Cüveynî, müslüman-

ların Moğollar'a karşı gelmektense onlara itaat etmelerinin daha hayırlı olacağını söyler. Allah'ın Moğollar vasıtasıyla İslâm'ı desteklediğini ifade eden Cüveynî, "Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın" hadisini hatırlatarak Moğollar'la barış içinde yaşamının gereğini ileri sürer (*Tarih-i Cihângüşâ*, s. 81). Ermeni ve Gürcü tarihçileri de Moğollar'ı Tatar adıyla anar. Gürcü müellifleri sadece Timur'u değil Karakoyunlular'ı ve Akkoyunlular'ı da Tatar şeklinde vasıflandırır. Dede Korkut destanlarında Gürcüler'in destan kahramanlarından Salur Kazan Bey'e Tatar dediklerinin söylenmesi bundan ileri gelir. Ermeni tarihçileri (Genceli Kirakos, Vardan) Tatarlar'ın Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu'daki siyasi faaliyetleri, dilleri, dinleri, gelenek ve göreneklerine dair önemli bilgiler verir.

Moğol işgali neticesinde Ortadoğu'ya kalabalık bir Moğol-Türk topluluğunun yerleştiği bilinmektedir. Reşidüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, Tatar adını taşıyan kavimden birçok beyin İlhanlılar'ın hizmetinde bulunduğunu kaydeder. Yine Reşidüddin, Moğolca konuşan kavimlerin hepsine Tatar denmesinin bu kavmin eski zamanlarda yaptığı işgallerle büyük bir şöhret kazanmasından ileri geldiğini söyler. İlhanlılar'ın hizmetindeki asıl Tatar beylerinden biri Sali Noyan'dır. Sali Noyan, Mengü Khan tarafından emrindeki iki tümenle Hint sınırına gönderilmişti. Abaka döneminde Diyarbekir valisi olan Durbay Noyan da asıl Tatarlar'dandı. Bu beyler muhtemelen Tatarlar'ın en tanınmış oymağı Tutuklayut boyuna mensuptu. Çağan Tatar boyundan en tanınmış beyler ise Giray ve Doladay ile (Abaka devrinde) Malatya-Harput Valisi Kürboğa idi (Gâzân Han ve Olcaytu Han dönemlerinde). Küin Tatar (Kara Tatar) boyunun önde gelen beyi Samagar Noyan'dır. Samagar, Hülâgû'nun mîrâhuru olup Abaka ve Argun Han devirlerinde Anadolu'da umumi valilik yapmış, adalet ve dirayetiyle bu ülkedeki halk tarafından sevilmiştir. Samagar Noyan'ın nesli Çelebi Mehmed devrinde de varlığını sürdürmüştür.

XIV. yüzyılda Orta Anadolu'da yurt tutmuş Moğollar'a genellikle Tatar, bazan da Muğal Tatarı denilmekteydi. Bu Tatarlar'a özellikle Timurlu kaynaklarında Kara Tatar adı verilmiştir. Onlara kara sıfatının verilmesi Tatar kavminden gelmeyip siyasi itibarlarını kaybetmiş olmalarındandır. Kara Tatarlar'ın XIV. yüzyılın sonlarındaki nüfusları hakkında çeşitli rakamlar verilmektedir. Timurlu tarihçilerinden Şerefeddin

Yezdî bunların 30-40.000, Ermeni tarihçisi Medzoplu Toma 60.000 çadır olduklarını yazarken Muînüddin Natanzî 100.000 çadırdan söz eder. Kara Tatarlar elli iki oymağa ayrılmıştı; bununla beraber her 100 çadırın kendine mahsus bir yurdu vardı. Bu husus, Kara Tatarlar arasında Moğol askerî teşkilâtına ait başlıca esasların XIV. yüzyılın sonlarında hâlâ muhafaza edildiğini gösterir. Nitekim sağ ve sol kol diye iki kola ayrılmışlardı. Sol kolu teşkil eden oymakların Sivas, Amasya, Tokat, Çorum yörelerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Konya, Kayseri ve Niğde yörelerindeki oymaklar da sağ kolu meydana getirmiş olmalıdır. Kara Tatarlar'ın başında bulunan ailelerden başlıcaları Babuk oğulları (Niğde yöresinde), Samagar oğulları (Aksaray veya Kayseri yöresinde), Savcı oğulları (Ankara yöresinde), İsmâil Ağa ve oğlu (Beyşehir yöresinde), Devlet Şah (İlgin yöresinde), Atabey (İshaklu yöresinde) ve Çavdaroglu'ydu (Kütahya yöresinde). Kara Tatarlar, Orta Anadolu'nun en verimli otlaklarına sahipti.

Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Bayezid'in Orta Anadolu'yu fethetmesi üzerine Tatarlar Osmanlı hizmetine girdiler. Osmanlı kaynakları ittifakla Ankara Savaşı'nda Tatarlar'ın hainliği yüzünden yenilgiye uğrıldığını yazarsa da onların Çağatay ordusunun saflarına geçmelerinin yenilginin başlıca sebebinin teşkil ettiği doğru olmalıdır. Diğer taraftan Timur, bu muharebede ordusuna katılan Tatarlar'ı mükâfatlandırmak yerine Türkistan'a göç ettirip Seyhun'un ötesindeki topraklara yerleştirmek niyetindeydi. Türkmenleşmiş olan bu Tatarlar yolda kaçmaya çalışmışlarsa da yakalanıp çoğu katledilmiş, önde gelenleri Semerkant'a gönderilirken bir kısmı Kâşgar bölgesine yollanmış, bir bölüğü de Isık Göl taraflarına iskân edilmiştir. Timur, Anadolu'daki Kara Tatarlar'ın hepsini göçürmeyi başaramamıştı. Geride kalan oymaklar yine eskisi gibi Ankara, Çorum, Amasya, Yozgat yöreleriyle Karaman ilindeki bazı yerlerde (İlgin, Akşehir, İshaklı, Koçhisar, Aksaray) yaşıyorlardı.

Ankara Savaşı'ndan Amasya'ya dönen Çelebi Mehmed de İnaloğlu, Köpekoğlu ve bunlar gibi Türkmen beylerine, ayrıca Gözleroğlu Ali, Savcıoğlu Ali, Doyran Bey gibi Tatar beylerine karşı mücadele etmek zorunda kalmıştı. Çelebi Mehmed'in kardeşi Mûsâ Çelebi ile yaptığı savaşlarda ordusunda Tatarlar da vardı. Çelebi Sultan Mehmed tek başına Osmanlı tahtına geçtikten sonra 819 (1416) yılında Samsun

TATARLAR

seferinden dönerken İskilip yöresinde pek çok Tatar obası görmüştü. Osmanlı hükümdarı, sadakatlerinden emin olamadığı için bunların daha faydalı hizmetler görebileceklerine inandığı Rumeli yakasına göç ettirilmesini emretmişti. Çoğu Filibe yöresinde yerleştirilen bu Tatarlar'ın başında Minnet Bey'in oğlu vardı. Karaman ilindeki Moğol oymaklarının nüfusu azdır. Bunlar Muğal Samagarı (İlgın yöresi), Kutlu Boğa Yüzü (İshaklu yöresi), Boğaz Tatarı (İshaklu yöresi) ve Celâyir (Aksaray yöresi) adlarını taşırlar. Ankara bölgesindeki Tatar oymaklarından en ilgi çekici olanları Tos Boğalar'dır. Tos Boğalar, 1387'de Karamanlılar ile Osmanlılar arasında Konya civarında yapılan savaşta Karaman ordusunda yer almışlardı. Çorum yöresindeki kalabalık Tatar topluluğunun önemli bir kısmının Çelebi Mehmed tarafından Rumeli'ye göçürülmesine rağmen bir kısmının eski yurdunda kaldığı görülür. Bunlar İskilip'in batısında Katar yöresinde oturuyorlardı. Katar adı bu Tatarlar'ın beylerinden birinden gelmektedir. XVI. yüzyılda Katar kazasında Katar'ın oğulları yaşamaktaydı. Tatarlar'ın kalabalık bir halde yaşadıkları yerlerden biri de Yozgat yöresiydi. Fakat buradaki Tatarlar'ın pek çoğu göç ettirilmişti. Bundan dolayı yöre daha sonra Oğuzlar'ın Bozok kolundan olan Dul-kadırlı ve Halep Türkmenleri oymakları tarafından iskân edilmiştir. Sivas-Ankara arasındaki geniş sahada yaşayan Ulu Yörük topluluğuna mensup Çungar ve Çavurcu gibi oymakların Tatar menşeli olduğu anlaşılmaktadır. Ankara'da Esenboğa, Kızılcahamam'a giden ana yolun solundaki Mürted, Kazan beldesi ve Mamak Moğollar'dan kalma adlardır. Bu yer adları Moğol beylerinin isimlerinden gelmektedir. Van gölü kıyısındaki Ahlat'ın yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda Sutaysazlığı ve Sutaygediği, Malazgirt yöresinde Tatargazi, Tattardüzü, Tataryazısı gibi yer isimleri dikkati çeker. Aksaray'a bağlı Bulargı köyünden başka Bolu-Gerede arasındaki Çağa beldesinin adı da Moğollar'dan kalmadır.

XV ve XVI. yüzyıllarda Anadolu köylüleri ve oymakları arasında Tatar sözünün kişi adı olarak kullanıldığı görülür. Bu arada Karakoyunlular'dan Kara Mehmed'in kız kardeşinin Tatar Hatun adını taşıdığı bilinmektedir. Ayrıca Tatar adı daha çok Kırım'da ve Kazan'da İlhanlılar'ın dağılmasından sonra kurulan beyliğe ve bunların kurucularına yakıştırılmıştır. Osmanlı literatüründe Kırım Hanlığı ve askerleri için Tatar lafzı yaygın biçimde geçer. Batı literatüründe eski Roma ve Yunan mitolojisinde

“cehennem” anlamına gelen “tatar” kelimesi yanlış olarak Tatarlar'ı, bilhassa Osmanlılar dışındaki bütün Türkler'i nitelemek üzere kullanılmıştır. XIV. yüzyıldan itibaren Altın Orda Hanlığı'na mensup olanlara Tartar, onların geldikleri Orta Asya'ya ise Tartary denmiştir. XIV. yüzyıla ait bir kısım Batı kaynaklarında Osmanlı Türkleri için de Tatar / Tartar isminin geçtiği dikkati çeker. Bugün Rusya'nın idaresi altındaki topraklarda Kazan yöresinde, Ukrayna'ya dahil olan Kırım'da, Orta Asya'nın bazı cumhuriyetlerinde bulunan, hatta Kore, Japonya ve Mançurya yanında Romanya, Polonya, Finlandiya ve diğer Avrupa ülkelerine yayılmış, Tatar adıyla anılan Türk toplulukları esas itibarıyla İdil-Ural kesiminde İlhanlılar'ın dağılması sonucu kurulan hanlıkların ahalisidir (ayrıca bk. TATARİSTAN).

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü luğâti't-Türk, I, 28, 30, 344; III, 108; *Orhun Âbideleri* (nşr. Muharrem Ergin), İstanbul 1984, s. 65, 67, 69, 83, 84; *Hudûdü'l-âlem* (Sütûde), s. 76; *Gerdîzî*, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 258; *Keykâvus b. İskender, Kâbûs-nâme* (nşr. R. Levy), London 1951, s. 64; *Mücmelü't-tevâriḥ ve'l-kıssaş* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 421; *Fahreddin Mübârek Şah, Târîḥ* (nşr. E. D. Ross), London 1927, s. 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 358-361; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1948, s. 275-276; Atâ Melik Cüveynî, *Târîḥ-i Cihângüşâ* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 81; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 581; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, IV, 34; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevâriḥ*, Moskova 1965, s. 159-204; Zehebî, *Târîḥu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 60; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 17, 37, 139; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 168, 200-201, 218, 221, 239, 269; XIV, 8; Clavijo, *Ambajada â Tamerlan*, Madrid 1943, s. 92, 123; Hâfiz-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevâriḥ*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4371, vr. 346; Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafername*, Kalkûta 1888, II, 502; İbn Arabşah, *'Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire 1305, s. 125 vd.; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 47, 49, 51, 79; Süyûtî, *Târîḥu'l-ḥulefâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1389/1969, s. 467-470; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 270-271; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936, I, 163, 164; Müinüddin-i Natanzî, *Müntehabü't-tevâriḥ* (nşr. J. Aubin), Tahran 1336 hş., s. 391; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyaçlılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, bk. İndeks; Zekeriyâ Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı*, İstanbul, ts. (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı), s. 151-152, 179-180; M. Fuad Köprülü, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri”, *TTK Belleteri*, VII/28 (1943), s. 237, 240, 242 vd., 245; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 1-147; Bahaeddin Ögel – Ahmet Temir – Faruk Sümer, “Tatar”, *İA*, XII/1, s. 50-61; P. B. Golden, “Tatar”, *EI²* (İng.), X, 370-371.

FARUK SÜMER

TATARPAZARCIĞI

Bulgaristan'da tarihi bir şehir.

Bugün Pazardjik adıyla anılan şehir, kuzeyde Balkan dağlarından çıkan Topolnitsa (Topolniça) suyunun Meriç'e kavuştuğu düz ovada kurulmuştur. Burası aynı zamanda İstanbul'dan Belgrad'a ve Filibe'den Sofya'ya giden önemli bir yol üzerindedir. Yine Samakov ve Köstendil yoluyla Makedonya ve Arnavutluk'la bağlantılıdır. Bazı yerli ve yabancı tarihçilere göre şehir 1485'te Akkirman'ın fethinden sonra II. Bayezid tarafından kuruldu ve oradan Tatarlar getirilerek yerleştirildiği için bu adla anıldı. Bununla birlikte şehir hakkındaki en eski kayıtlar 877 (1472) yılına kadar iner. Sofya Millî Kütüphanesi'nde mevcut akıncı kayıtlarıyla ilgili defterde Tatarpazarcı'ğının hepsi müslüman olan 105 hânedan ibaret bir yerleşim yeri olduğu görülür (OAK, nr. 94/73, s. 32-33). Ancak bu kaydın eksik kalmış olması daha fazla nüfusun bulunması gerektiğini ortaya koyar.

XIII ve XIV. yüzyıllarda şehrin kurulduğu Yukarı Trakya'nın geniş düzlükleri, III. Haçlı Seferi sırasında Bizanslılar'a karşı Çar Kaloyan'ın mücadelesi ve XIV. yüzyılın ilk yarısındaki karışıklıklar dolayısıyla tamamen boşalmış durumdaydı. Bu kesimdeki hıristiyan Bulgar ahali, düzlükleri çeviren Balkan ve Rodop dağlarının eteklerindeki tepelerde doğal savunma yeri durumundaki bir dizi köyde ayakta kalmayı başarabilmişti. Yukarı Trakya'nın birçok yerinde yapılan arkeolojik kazılarda bölgedeki iskânın 1300'ler civarında sona erdiği tesbit edilmiştir. 1360'larda Osmanlı fethatı ve daha sonraki Türk iskânı bu büyük boşluğu doldurmuş olmalıdır. Trakya'nın Türkler tarafından iskânı Bizans kaynaklarında olduğu gibi ilk Osmanlı kroniklerinde de yer alır. Bu iskân kısmen devlet tarafından yönlendirilmiş, kısmen de kendiliğinden meydana gelmiş ve farklı biçimlerde sürmüştür. Tatarpazarcı'ğının kuruluşu bu sürecin bir sonucu olup buranın muhtemel kurucusu, 1398'de Timur'un baskısı yüzünden Kırım'dan kaçarak bölgeye gelen Aktav Tatarları'dır.

Tatarpazarcı'ğının durumu hakkında ayrıntılı bilgiler 922 (1516) tarihli defterde yer alır (BA, TD, nr. 77). Defterde aynı adla geçen şehir, Saruhanbeyli nahiyesine bağlıydı. Burada 197 hâne, otuz altı mücerret (bekâr) müslüman nüfusu mevcuttu. Sadece bir hıristiyan hânesi kaydedilmişti. Şehirdeki nüfus yedi mahallede ikamet